

KENTSEL MEKANIN ÜRETİMİNDE RASLANTISALLIK SORUNU ÜZERİNE

H. Çağatay Keskinok

Alındı : 7. 4. 1998
Anahtar Sözcükler: Mekan Kuramı,
Mekanın Yeniden Üretimi, Rastlantısallık,
Eşitsiz Gelişme.

Toplumsal olarak üretilen kentsel mekan ne yalnızca 'olayların geçtiği yer' (*locus*) ne de yalnızca 'aktörlerin yöneldiği şey' (*focus*) olarak kavramsallaştırılabilir. Tersine, kentsel mekan bu ikisi arasındaki diyalektik ilişkinin ürünüdür. Diğer yandan, kentsel mekan ilişkilerin geliştiği bağlamı oluşturmaktadır. Bu mekanın üretimi, herşeyden önce kent ile kır arasındaki çelişkilerin toplumsal pratikler aracılığıyla korunması yoluyla olur. Yani bu mekanın üretimi bağımsız biçimde gerçekleşmez. Aktörlerin, davranışsal birimlerin bilinçli ve de bilinçli olmayan etkinlikleri ve müdahaleleriyle (yeniden) yapılanmakta, (yeniden) üretilmekte ve dönüşmektedir. Yine burada yapı ve aktörler/davranışsal birimler ilişkisi diyalektiktir ve karşılıklı belirlenmeleri içerir. Örneğin, çokça sözü edilen makro-toplumsal belirlenmeler ile 'yörelerdeki (*locality*) mekansal sonuçlar' arasındaki ilişki düzgün doğrusal bir ilişki olarak ele alınamaz. Bu belirlenme ilişkileri ile sonuçlar arasında düzgün-doğrusal ve tek-nedenli bir bağıntı saptamaya çalışan yaklaşımlarda ileri sürülenlerin tersine, veri toplumsal oluşumun farklı düzeylerinde, yapılar ve aktörler/davranışsal birimler sürekli bir belirlenme ve tanımlanma içindedir. İğnçtir ki, bu tür nedenselliklerin, karmaşık toplumsal belirlenme ilişkilerinin değişik tarihsel 'moment'lerinde geçerliliğinden söz edebilmek olanaktır.

Örneğin, kentin mekansal gelişmesini, firma ya da bireylerin yer seçim kararlarıyla açıklamaya çalışan yaklaşımların, yapısal olarak sınırlanmış seçenekler arasından yapılmış seçimler olarak geçerliğinden söz edilebilir. Ancak temel sorun, bu yaklaşımların mekansal gelişmeyi tümüyle bu düzeyde yapılan seçimlerle açıklama iddialarından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, sermaye-bakış açısına sahip yaklaşımlar, kentin mekansal gelişmesini sermaye birikiminin gereksinimleri açısından fonksiyonel bir ilişki içinde açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımlar kentsel mekanın, birikim süreçleriyle tek yönlü betirlenmesini esas almaktadırlar. Bu nedenle, ara mekanizmalar, süreçlere müdahale eden güçlerin etkinlikleri, yeniden-üreten veya yeniden üretmeyen devlet politikaları, hatta firmalar ve bireyler düzeyinde yer seçim kararları vb., konular gözardı edilmektedir.

Mekansal biçimlerin sermaye birikim süreçleri açısından tümüyle işlevsel olduğunu ileri sürmek zordur. Kentsel mekanın (yeniden) üretiminde davranışsal birimlerin/aktörlerin bilinçli etkinliklerine ve müdahalelerine karşın kentsel mekanın üretimi ve yeniden üretimi 'rastlantısallıklara' (*contingency*) açıktır. Ancak bu rastlantısallıklar belirlenmelerin sınırlamaları altında karşımıza çıkarlar. Doğrudan mekana yönelik olmayan stratejiler, bizzat devlet politikalarına müdahale etmeye yönelik etkinlikler, mekansal biçimlerin ve dokuların üretiminde doğrudan olmayan etkiler yaratırlar. Bu etkiler aynı zamanda, kent mekanına çıkarlar çerçevesinde yaklaşan taraflar açısından beklenmedik ve istenmeyen sonuçların ortaya çıkışına zemin hazırlarlar. Kuşkusuz, kentsel mekanın nasıl üretildiğine ve devletin bu mekansal gelişmeye müdahalelerine ilişkin bir çalışma, tek-nedenli ve tek-yönlü bir gerçekleendirme ile ele alınamaz. Gerçekte problem, tarihsel bağlamda, nedenselliklerin düzenini, yani karmaşık belirlenme ilişkilerini ortaya çıkarmaktır (1). Bu ise yapılar ve davranışsal birimler/aktörler arasındaki diyalektik ilişkinin somut olarak incelenmesiyle gerçekleştirilebilir. Bu çerçevede, temel soru, insanın iradi etkinliğinin yapısal dinamikler içinde nasıl kavramsallaştırılacağıdır (2). Herşeyden önce, birincinin gözardı edilmesi, bilginin sistematik hale gelememesi sorununu içeren 'ampirizme' yol açacaktır.

1. Wright'ı (1978) izleyerek, yapılar ve davranışsal birimlerin/aktörlerin etkinlikleri arasındaki belirlenme ilişkileri şu şekilde tanımlanabilir:

- yapısal sınırlama: davranışsal birimlerin/aktörlerin etkinliklerinin bir yapı tarafından üst-belirlenmesi,
- davranışsal birimlerin yeniden üretim ve yeniden üretme yönündeki etkinlikleri,
- bu birimlerin dönüştürme yetenekleri,
- davranışsal birimlerin yapılarla müdahaleye yönelik etkinlikleri. Bu çerçeve, yapılar ve davranışsal birimler arasındaki önsel (a priori) bir bağdaşmayı içermemekte ve bir kriz durumunu varsıymaktadır.

2. Toplum bilimlerinde, yapı ve insan eylemi ilişkisi ya da bir başka deyişle 'belirlenme-özgür irade diyalektiği', etrafında önemli kuramsal tartışmaların döndüğü bir konudur. Çalışmalarda, bu ilişkiyi çoğunlukla bir ikilik ya da dikotomik bir ilişki olarak kavramsallaştırma eğilimi vardır. Bu anlayışın bir eleştirisi ve alternatif bir kavramsallaştırma için Giddens'e (1984) bakınız.

3. Bu kent-belirlenimci klasik düşünce üst kuram düzeyinde 'denge kuramından ve Parsonscu 'fonksiyonel' farklılaşma' ve 'bütünlükçü' düşüncesinden hareket etmektedir. Bu düşüncede, kentsel sistem kendi kendini düzenleyen ve nihai bir denge durumuna doğru ilerleyen bir mekanizma olarak kavranmaktadır.

Sonuçta, toplumsal gelişme insan aktörünün ayrıcalığına indirgenmektedir. Diğer yandan, yapılarla yapılan aşırı vurgu da, bizleri tarihi, yapıların bir açılımı olarak kavramaya itecektir. Bu çerçevede, insan aktörü yapılar içinde temsil edilmekte ve çözümlenme düzeyinde önemsizleştirilmektedir. Bu noktada karşımıza çıkan bir soru da, insan aktörünün özgüllüğü ve bunun sınırlarının neler olduğu ve yapıların insan eylemini ne ölçüde sınırlamakta olduğudur. Kuşkusuz davranışsal birimlerin/aktörlerin etkinlikleri, hiyerarşinin alt noktaları olarak -yani 'merkezin' (*core*) yapısal özellikleri tepede, 'çevreye' (*periphery*) özgü eylem ve insan faktörü en aşağıda- kavranamaz. Kentsel mekan hem olayların geçtiği yer olması hem de bu güçlerin ilgi odağı olması özelliklerinin diyalektiğinde üretilmektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Kentsel mekan tanımlayan ve bu mekana yönelen toplumsal güçler, klasik kentsel düşüncede yer alan yaklaşımların yaptığı gibi mekansal biçimler arasındaki ilişkiler olarak 'şeyleştirilemez' (*reification*) (3). Kuşkusuz, bu biçimlerin, toplumsal ilişkiler üzerinde fiziksel anlamda etkileri olacaktır; en azından geçici bir süre için de olsa sağlamlıkları ve kalıcılıkları nedeniyle. Burada sosyo-mekansal gerçeklik kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin hem ürünü hem de (yeniden) üretimi ya da (yeniden) üretmeyendir. Ancak bu ilişki, birebir bir bağdaşma olarak kavramsallaştırılamaz. Örneğin, kentsel biçimin bir ögesi olan yapı çevre, başat üretim ilişkilerinin hem ürünü hem de bu ilişkilerin geliştiği 'bağlamı' oluşturur. Buna karşın, buradan yapı çevrenin daima ve bütünüyle kapitalist sistemin gereksinimleri açısından işlevsel (fonksiyonel) olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Mekandaki bu 'süreklilikler' ve 'kalıcılıklar', yalnızca bizlerin

günlük yaşamlarında belirli etkiler yaratmakla ve sınırlamalar getirmekle kalmazlar, kimi zaman da, sistemin ayakta kalmasının zorunlulukları üzerinde de olumsuz etkiler yaratırlar. Diğer yandan, bu süreklilik ve kalıcılıklar, fiziksel özelliklerinin ötesinde, bu biçimleri ve dokuları idealize eden kentsel hareketlerin müdahaleleriyle de yeniden üretilmekte ve sağlanmaktadır (Örneğin, çevrecilik, tarihsel çevre korumacılığı gibi).

Kapitalist kent kapitalist üretim tarzının çelişki ve gerilimlerinin ve de bunların karşı karşıya gelişlerinin yarattığı çatışmaların mekansal örgütlenmesidir. Bunların yanısıra, kapitalist ve kapitalist olmayan üretim tarzlarının eklemlenmiş bir yapıda birlikte var oldukları toplumsal formasyonlarda kentlerin mekansal örgütlenmesinde geçmiş üretim tarzını niteleyen çelişki ve gerilimlerin etkileri görülebilecektir. Metropolitan kentler, bu tanımlamaya ek olarak kapitalizmin dünya ölçeğinde (yeniden) örgütlenmesinin ve (yeniden) yapılanmasının 'stratejik' noktalarıdır. Ancak 'yeniden yapılanma sorunsalı', kapitalizmin/emperyalizmin kriz ve çelişkileri (yani yapısal antagonizmaları), emek ile sermaye arasındaki mücadele (yani sınıf çelişkileri) üzerine temellendirilmelidir. Somut olarak açıklanırsa, yeniden yapılanma yalnızca gelişmiş kapitalist ekonomilerdeki sermayenin gereksinmelerinin sonucu olarak ortaya çıkmaz, aynı zamanda üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ilişkinin, sermaye ile emek arasındaki açık ya da örtük çatışmaların dinamikleri ve bütün bunlar arasındaki belirleme ilişkilerinin dinamikleriyle gerçekleşir. Ancak bu tür bir çerçeve içinde, yapısal ile araçsal, 'global' ile 'yerel' analiz düzeyleri arasında dikotomik bir ayrıma izin verilmemelidir (4). Dünya Sistemi Kuramından hareket eden kent ekonomi politikçilerin yaptığı gibi, dünya ölçeğinde üretimin yeniden yapılanmasının ve bunun yörelerdeki kent-içi mekansal iş bölümü, kentleşme süreçleri açısından sonuçları üzerine aşırı vurgu yapılması, indirgemeci ve tek yönlü bir çözümleme tarzına yol açmaktadır. Bu çözümleme tarzı, her ne kadar, kent mekanının yeniden yapılanmasında devletin rolünü gözardı etmiyorsa da ulus devletlerini, temel özelliği uluslararası iş bölümü olan dünya ekonomisinin yeniden yapılanmasında, bütünleşmenin gerçekleştirmesinden sorumlu birimleri olarak ele almaktadır (Kafkalas, 1987). Bu yüzden, bu görüş en sonunda kentsel mekanın üretiminde devletin rolüne ilişkin sermaye-yönelimli ve işlevsel açıklamalara varmaktadır (Massey, 1984; Scott, 1988). Kuşkusuz coğrafik sonuçlar yalnızca sermayenin hareketi ile açıklanamazlar. Sermaye ile emek arasındaki çelişkiye dayanan ilişkinin sonuçlarını esas alma gereği vardır.

Chicago Okulu Sosyolojisi içinde yer alan yaklaşımlarda, firma ve birey düzeyinde karar vermenin önceliğinden hareket eden yaklaşımlar ile diğer coğrafya perspektiflerinde, politik düzeyin ve devletin, kentsel mekanın gelişmesindeki rolü gözardı edilmekte ve kent, özerk-bağımsız bir gerçeklik olarak kavranmaktadır. Burada, kuşkusuz politik düzeyin önceliğini ileri sürmüyoruz. Ancak, herhangi bir çalışmada, yapı ve insan etkinliği, davranışsal birimlerin/aktörlerin eylemleri arasındaki, ekonomik yapı ile diğer yapılar arasındaki ilişkiler dikkate alınmadığı koşulda, çerçeve ister istemez ya 'ekonomizm'e ya da 'Weberciliğe' varacaktır. Burada birincisi devleti, ekonomik egemenlik ilişkilerinin 'gölge-olgusu' (*epiphenomena*) olarak görürken, ikincisi bunu Weber'in 'rasyonel bürokratikleşme süreci' ile belirlenen özerk bir bütünlük olarak ele almaktadır. Weber'in sosyolojisinden hareket eden 'kent yöneticiliği' yaklaşımı (Pahl, 1975), her ne kadar kentsel düşünceye güç-iktidar ilişkileri gibi politik kavramları sokmuşsa da, kent'i yine klasik kentsel düşüncedeki gibi bağımsız bir olgu olarak ele almıştır. Marksist yaklaşım ise kentsel sorun üzerine genel ve kapsamlı bir bakış açısı geliştirmiştir. Kent, sınıf mücadeleleri, devlet, yeniden-üretim, sermaye birikimi, eşitsiz gelişme gibi kavramların devreye sokulduğu bir çerçevede ele alınmaktadır.

4. 'Global' olan ile 'yerel' olan arasındaki ilişki son yıllarda coğrafyacıların ilgi odağı haline geldi. Massey'in (1984), sermayenin uluslararası düzeyde yeniden yapılanması ve bunun yerel olan üzerindeki etkilerini tartışan çerçevesi bir dizi araştırmaya temel hazırladı. Bu araştırmalara örnek olarak Cooke'a (1989) bakınız.

Weberci görüş devletin kent mekanına müdahalelerini bağımsız bir değişken olarak ele alırken Marksist görüş, sorunu daha geniş bir bağlama yerleştirmiş ve kentsel olan ile politik olan arasındaki ilişkiyi ekonomik düzeyin öndeliğine/belirleyiciliğine dayandırmıştır. Buna karşın, kentsel sorun üzerine eğilen Marksist yaklaşımlar oldukça dağınık olup çoğunlukla işlevselcilik sorunu ile karşı karşıyadırlar -özellikle de ekonomi politik yaklaşım örneğinde. Dünya Sistemi Kuramından hareket eden ekonomi-politik yaklaşımlar ile bunların etkilediği, kentsel sorun üzerine eğilen Marksist yaklaşımlar, daha çok yörelerdeki kent-içi mekansal iş bölümü ile devletin mekandaki etkinliğinin makro-düzyer belirleyicileri üzerine yoğunlaşmaktadır (Castells, 1983,1984; Chase-Dunn, 1984; Hill, 1984; Kentor, 1985; Sassen-Koob, 1984; Smith and Judd, 1984). Her ne kadar kenti bağımsız bir yapı olarak reddetseler de, bu yaklaşımlarda 'yapısal' ile 'araçsal' olan, 'global' ile yerel olan arasındaki ilişkiyi tek yönlü ve 'determinist' biçimde kuramlaştırma eğilimi bulunmaktadır. Bu çerçevede dünya ölçeğinde yeniden yapılanmanın başlıca 'davranışsal birimi', uluslararası sermaye olmaktadır. Yaklaşımlarda temel eğilim sermayenin dünya üzerindeki hareketinin 'gelişmiş' ya da 'az gelişmiş' ülkelerdeki kentleşme süreçleri açısından sonuçlarının incelenmesi olmuştur. Devletin etkinliği ya da politik düzeyin önemi ikincil duruma itilmektedir. Makro yapısal belirleyiciler ile araçsal olan, 'global' ile yerel olan arasındaki ilişki 'statik' biçimde kavranmaktadır. Bu makro yapısal belirleyiciler arkasındaki 'itici güçler' sorgulanmamaktadır. Bu belirleyiciler 'dünya sisteminin bütün zamanları kapsayan bir özelliği' olarak kavranmaktadır.

Klasik kentsel düşünce, Dünya Sistemi Kuramı'ndan hareket eden kent ekonomi politikçileri, sermaye-yönelimli yaklaşımlar, kolektif tüketim kuramları (Castells, 1977,1978; Dunleavy, 1980; Preteceille, 1977), kentsel sorun üzerine yoğunlaşan 'yapısalcı' Marksistler, Weberci görüşü izleyen yönetimsel yaklaşım, kendi içinde bir dizi belirlenme ilişkisini kapsayan kentsel mekanın yeniden üretimi sürecinin, bir dönem için geçerli olan ya da olmuş özgül bir yönünü ya da bir evresinin/momentinin özelliklerini, tüm zamanları kapsayacak biçimde genelleştirmiş ve kuramlaştırmışlardır (5). Bu çalışmalarda, özel bir alana ilişkin tezler tüm süreci açıklayan ve her şeyi kapsayan bir tez durumuna yükseltilmektedir. Bunlardan bir bölümü kentsel mekanı 'olayların geçtiği yer' olarak kavrarırken, diğerleri kentsel mekanı, yalnızca çıkarların 'yönelindiği şey' olarak ele almışlardır. Bu tür dikotomik ayrımların yıkılabilmesi, yapılar ve davranışsal birimler/aktörler arasındaki karmaşık 'belirlenme ilişkilerinin' çıkarılmasını zorunlu kılmaktadır. Ters durumda 'tek-yönlü ve tek-merkezli' nedensellikler bizleri işlevselciliğe götürecektir. Burada, işlevselcilik iki şekilde ortaya çıkmaktadır; bir yanda, bütün mekansal biçimlerin genel süreçlere ilişkin yapısal kategorilerle açıklanması, diğer yanda, bütün toplumsal gerçeğin, kentsel mekan etrafında oluşan çıkarlarla açıklanması. Yapılar-davranışsal birimler arasındaki diyalektik ilişki, bütün çözümleme düzeylerinde (global, bölgesel ya da kent düzeyinde) tanımlanmadığı ve belirlenemediği sürece işlevselcilik kaçınılmazdır.

Diğer yandan, politik mücadele alanını, devletin etkinliklerini, (örgütsel) rekabet ve çatışmaları (politik, bireylerarası vb.) çözümleme çerçevesinde yerleştirmeyen bir anlayış işlevselciliğe düşecek ve en sonunda mekansal sonuçları tümüyle sermayeye dayanarak açıklama noktasına varacaktır. Burada temel sorun, kentin mekansal gelişmesinde, devletin rolünü gözardı etmek sorunu ile sınırlı değildir. Sorun daha çok devletin bu süreçle nasıl ilişkilendirileceğidir. Kuşkusuz, devlet toplumsal gelişmenin bağımsız bir 'moment'i olmayıp tersine ikincil bir 'moment'idir. Yani, devletin mekandaki etkinliği ve eylemi, kent mekanının (yeniden) üretimine müdahalesi, ekonomik düzey tarafından yapısal olarak sınırlanmaktadır. Ancak, devlet her ne kadar ikincil ve bağımlı bir 'moment' olsa da ekonomik düzeyin bir tekrarı da değildir.

5. Duncan (1981), Castells'in eleştirisini yaptığı çalışmada, bu yaklaşımı 'soyut ampirizm' olarak adlandırmaktadır.

Farklı bir yapı olarak devletin kendi içinde ekonomik düzeyi tanımlayan çelişkilere tabi durumda olan iç çelişkileri bulunmaktadır: Örneğin 'meşruiyet ve birikim' arasındaki karşıtlıkta doğan çelişkiler (Habermas, 1973; O'Connor, 1973). Düzenin sağlanması, devlet aygıtı içinde ve dışındaki davranışsal birimlerin problem çözmeye yönelik etkinliklerine bağlıdır. Devletin genel çerçevesi, iç örgütlenmesi, kamu yönetiminin kuralları, yerel yönetimlerin yaptıkları seçimleri sınırlayan yapısal belirleyiciler olarak karşımıza çıkarlar. Devlet, çoklu belirlenmeler sistemi içinde anarşik biçimde (yeniden) üretilen kentsel mekana müdahale etmektedir. Mekanın üretimi ister dünya ölçeğinde isterse kent düzeyinde olsun kuşkusuz 'rastlantısallıkları' içermektedir. Ancak bu, mekanın üretiminin hiç bir şekilde kuramlaştırılmayacağı anlamına gelmemektedir. İşlevselci çözümlere karşı, kentsel mekanın üretimi sürecinde rastlantısallıklardan söz ederken, diğer yandan da 'bilinemezçiliğe' (*agnosticism*) ve mekan fetişizmine düşme tehlikesi bulunmaktadır. Buradaki rastlantısallıklar ve anarşik gelişme, yapılar ile eylemler arasındaki diyalektik ilişkiden (Gottdiener, 1985) ve de farklı yapıları tanımlayan çelişkilerin eklemlemelerinden kaynaklanmaktadır. Bunlar ayrılıkları, farklılaşmaları, yeniden üretim ve yeniden üretmeme ve fonksiyonel oluş ya da olmayışları içerir. Yapısal olarak sınırlanan seçenekler arasından yapılan seçimler, bu seçimler başat üretim ilişkilerinin yeniden üretimine yönelik olsalar bile kuşkusuz farklı sonuçları doğurabilecektir. Diğer yandan, rastlantısallıklar, mevcut yapılara karşı yönde hareket eden tarihsel aktörlerin, sınıfların süreçlere müdahalelerinin etkileri olarak da ortaya çıkabilir.

Bu açıklamalara karşın, rastlantısallığın, yani, mekansal biçimler ile davranışsal birimlerin / aktörlerin isteyerek gerçekleştirdikleri etkinlikleri ile mekansal sonuçlar arasındaki kopuklukların, farklılaşmaların, belirli bir sınırı bulunmaktadır. Bu çerçevede, mekanın (yeniden) üretiminde hangi özelliklerin yeniden üretildiği sorusu önem kazanmaktadır. Bilindiği gibi, Marksist 'yapısalcılar', kentsel mekanın yapılanmış (*structured*) niteliğini, yani rastlantısallık olarak örgütlenmediğini vurgulamışlardır (Castells, 1978). Mekanın bu biçimde kavranışı, 'yapısalcı' devlet görüşü ile birlikte ele alındığında, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde, bir biçim olarak kentsel mekana tümüyle işlevsellik atfetmeye varmaktadır. Bu tür bir işlevselcilik ile devlet politikaları için başından varsayılan 'ussalık', hiç bir şekilde, devletin kentsel gelişmeye müdahalesinin özgün niteliklerini incelemeye olanak sağlamamaktadır. Devletin müdahalesi ya da müdahale etmeyişi, bu müdahalenin biçiminin ve zamanlamasının, krizlerin çözümünü ne denli belirlediği, devletin müdahalelerinin kurumsallaşmış biçimlerinin (örneğin planlama) krizden çıkış konusunda kimi zaman nasıl darboğazlar yaratabildiği gibi konular zorunlu olarak analiz çerçevesinin dışına atılmaktadır.

Kuşkusuz, ne kentsel gelişmenin yapısal özellikleri ne de insan eyleminin dönüştürücü yönlerinin önemi reddedilebilir. Buna karşın, dönüştürme yeteneği özgül koşullara bağlıdır. Davranışsal birimler, olayların normal akışı içinde birer seçme mekanizmaları, aracılık eden faktörler olarak karşımıza çıkarlar ve bir anlamda bu özellikleriyle 'kriz' oluşumuna katkı koyabilirler. Bunların, 'kararlılıkları' ve 'direncileri', mevcut yapıları ne denli dönüştürebileceklerini ya da koruyabileceklerini belirler. Ekonomik düzeyin belirleyiciliği ise 'yapısal sınırlama' olarak adlandırılan belirlenme tarzıyla tanımlanmaktadır. Bu ilişkide ters yönde belirlenme ilişkisi, yeniden üretim / yeniden üretmeme, aracılık etme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yeniden üretim, bir yapının sürekliliğinin sağlanması, dengelenmesi ve güçlendirilmesini anlatırken, yeniden üretmeme ise mevcut, hüküm süren yapılara karşı işleyen süreçleri içerir. Diğer yandan, aracılık etme, davranışsal birimlerin belirlenme ilişkilerine müdahalelerini içerir. Bunların mevcut yapıları dönüştürme ya da dengeleme, koruma yetenekleri, bu belirlenme tarzı

yoluyla gelişir. Yeniden-üretme/yeniden-üretmeme ilişkisi, yapısal olarak sınırlanan seçenekler yelpazesi içinde stratejik karar vermenin önemini gösterir. Bu yüzden, ortaya çıkan sonuçların rastlantısallığı yapısal olarak olanaklı seçenekler arasında yapılan seçimlerden kaynaklanabilir. Stratejik karar vermenin, devletin içinde ya da dışında (ya da birlikte) mücadele eden toplumsal güçlerin, sınıfların müdahalelerinin 'varlığı' ya da 'yokluğu' koşullarında sonuçları şüphesiz farklı olacaktır. Bu nedenle, mekansal sonuçlar yalnızca kaynakların dağıtım sürecindeki yanlışlıklar ve yetersizliklerle açıklanamaz. Burada, bu yanlışlık ve yetersizliklerin verili koşullardaki önemini yadsımamaktayız. Ancak kentsel gelişmenin, özel sektörün yapısal çevredeki yatırım kararları ile kamu sektörünün kaynakların dağılımına ilişkin siyasi kararlarının birleşimi olduğu biçimindeki görüşün ötesine geçme gereği vardır. Sözü edilen anlamda, kentsel mekanın üretimindeki kimi rastlantısallıklar ve anarşik gelişme eğilimleri, bir yandan kapitalizmin eşitsiz gelişmesinden, diğer yandan da, yapısal olarak olanaklı seçenekler ile davranışsal birimlerin somut seçimleri arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Sonuçlar, yapısal olanakların sınırları içinde farklı davranış kalıpları ile ortaya çıkar. Bu sonuçların önceden ancak genel özelliklerini kestirmek olanaklıdır (6). Burada yeni yapısal olanakların üretimi ise, davranışsal birimlerin/aktörlerin kentsel mekanın üretiminde ortaya çıkan krizleri çözme konusundaki yeteneklerine ve çabalarına bağlıdır. Bu yüzden yeni mülkiyet biçimleri, konut arzı biçimleri, yeni arsa üretimi biçimleri, vb., yapısal bir formülün önceden bilinen sonuçları olarak değil de, kentsel mekanın üretiminde ortaya çıkan krizlere bulunan 'pratik' çözümler olarak karşımıza çıkarlar. Ancak, Lefebvre'i (1973) izleyerek, temelde her toplumsal sistem ayakta durabilmek için kendine özgü bir mekan üretimini gerçekleştirmek durumundadır. Bir başka deyişle her toplumsal sistem kendine özgü bir mekanın üretimi ile birlikte varolur.

Toplumsal ilişkilerinin topyekün üretimi için kentsel mekanın yeniden üretiminin stratejik önemi yadsınamaz. Kuşkusuz, kapitalist gelişme açısından, işlevsel mekansal biçimlerin yaratılması zorunludur. Ancak, istekler ile sonuçlar, projeler ile gerçek dünya arasında daima farklılıklar ve sapmalar olacaktır (7). Bunun nedenleri şu başlıklar altında özetlenebilir:

6. Benzer bir anlayışla, 'realist' bilgi kuramının, rastlantısallığı öne çıkaran anlayışının eleştirisini içeren bir çalışma için Pickvance'a (1985) bakınız. Pickvance, 'realist' bilgi kuramını toplumsal yaşama ilişkin süreçleri aşırı biçimde rastlantısallığa bıraktığı için eleştirmekte ve kapitalist yapıların rastlantısallığa ciddi sınırlar koyduğunu savunmaktadır. Buna karşın, Pickvance İngiltere'de devlet müdahalelerinin artıyor olması olgusunun, mekanik biçimde sermayenin gereksinimlerine bir yanıt olarak değerlendiremeyeceğini, tersine bu olguya sınıf mücadelesinin etkileri, emekçi örgütlerinin tepkilerinin sonuçları olarak yaklaşmak gerektiğine işaret etmektedir.

7. Kentsel gelişmenin tümüyle işlevselliği yaklaşımına karşı, son dönemde İstanbul'da gereksinimlerin oldukça üzerinde iş merkezleri üretilmiş olması gösterilebilir. Konu ile ilgili olarak Gürsel'e (1992,164) bakınız.

8. Diğer yandan 'toprağa dayalı çıkarlar (rant)' ile 'kapitalist çıkarlar (kar)' arasındaki ilişkiyi dikkatle kavrama gereği vardır. İkisi de 'artığın' farklı yollardan ve araçlarla, 'özel tasarrufuna' dayanmaktadır. Her ikisinin bağımsız dinamikleri olduğunu ileri sürmüyoruz. Biz daha çok, her ikisi arasında birbir bağdaşma olduğu düşüncesini reddediyoruz.

- kapitalizmin eşitsiz gelişimi ve bundan kaynaklanan, üretimin eşitsiz örgütlenişi,
- sermaye ile özellikle kentsel rant arasındaki kritik ilişkinin, sermaye açısından işlevsel olmayan sonuçları,
- mevcut mekansal dokuların ve yapıların kalıcılığı ve bundan kaynaklanan kentsel problemler (örneğin, yığılmanın getirdiği maliyetler; hava kirliliği, trafik sorunları, kent içi mekan kirliliği, aşırı yığılmanın toplum yaşamında yarattığı problemler, vb.),
- devletin mekandaki etkinliğini sağlayan seçme mekanizmaları,
- kentsel mekanın üretimine yalnızca ekonomik ve politik düzeyde değil aynı zamanda ideolojik düzeyde de farklı bir anlam yükleyen politik etkinliğin varlığı ve bu sürece doğrudan ya da doğrudan olmayan biçimde karışan sınıf mücadelesinin varlığı,
- kapitalist üretim tarzının, eski üretim tarzına özgü toplumsal ilişkiler ile eklemlenişi (özellikle, mekanın yeniden üretimi kapsamında) (8).

Kapitalizmde, mekana ilişkin başat ideoloji, mekanı özel mülkiyet ilişkileriyle şekillenen ekonomik bir biçime, yani toprağa (*land*) indirger. Bu aynı zamanda, toplumsal olarak üretilmiş mekanın, ekonomik ve ekonomik olmayan kavranışları arasında sonsuz bir çatışmanın olduğuna işaret eder. Mekanın buradaki ekonomik parametrelerinin (yani bir yapı oluşturmakta) ekonomik olmayan (yani karşı-yapılar) üzerinde egemenliği söz konusudur. Ekonomi

politik yaklaşımlarda ana ilgi, kent mekanının ekonomik yönleri üzerinedir. Daha önce üretilmiş olan mekanın, davranışsal birimlerin etkinlikleri ve toplumun yapısal özellikleri üzerindeki ters etkileri (yani yeniden-üreten ya da üretmeyen) önemsenmemektedir. Bu tür bir determinizm, bütün görüngüsel biçimlerin, daima var olan, ekonomik düzeyde soyutlanan yapısal nitelikler açısından fonksiyonel olan, tutarlı ve düzenli bütünlükler olarak kavranmasına varır. Bu nedenle, bu yaklaşım kentsel mekanın üretiminde devletin rolünün gözardı edilmesiyle, ya da devletin tümüyle rasyonel ilkelere göre çok iyi işleyen ve her şeye kadir bir bütünlük olarak görülmesiyle sonuçlanır. Daha önce üretilmiş mekansal biçimlerin (ulusal, bölgesel, kentsel ya da 'global') ekonomik süreçler ve aktörlerin mekan-davranışsal kalıpları üzerinde ters etkileri olacaktır. Bunlar yeniden-üretme kadar yeniden-üretmeme etkilerine de sahiptir.

Mekanın (yeniden) üretiminde devletin rolü, doğrudan ve doğrudan-olmayan etkinlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin her eylemi/etkinliği ya da/ve eylemsizliği belli bir mekansal bağlamı gösterdiğinden, mekansal-olmayan devlet politikalarının (devletin farklı düzeylerindeki) dolaylı biçimde aktörlerin mekan-davranışsal kalıpları üzerinde etkileri olacaktır. Diğer yandan, devletin mekandaki doğrudan etkinliği farklı kanallarda ve mekan üretiminin farklı hiyerarşik düzeylerinde gerçekleşir (uluslararası, ulusal, bölgesel, kentsel gibi). Bunun nedeni, devlet aygıtının düzeylerinin ve dallarının farklı 'politikleşme' ve 'kurumsallaşma' düzeylerine sahip olmasıdır. Devlet aygıtını yekpare bir bütünlük olarak görmeyen bir yaklaşım ile ancak kentsel mekanın üretimindeki kimi rastlantısallıkları açıklama olanağı bulunabilir. Buna karşın, devletin mekandaki etkinliği ekonomik yapıya ait ilişkilerin, devlet aygıtı içindeki alt düzey ilişkiler üzerindeki üstünlüğü ve belirleyiciliği temelinde gerçekleşir. Burada yapısal olarak olanaklı alternatif mekansal biçimlerin varlığı varsayılmaktadır. Devlet bunların yaratılmasında yeniden-üreten ya da yeniden-üretmeyen etkiler doğuracak politikalar seçebilir. Ve hatta bu seçimler geriye dönülemez süreçler ortaya çıkarabilir. Kat mülkiyeti örneği önemlidir. Bu kurum, Türkiye'de, kentsel mekanın yeniden üretiminde yaşanan bir krizin ve bunun sermaye birikim süreçlerinde yarattığı sorunların çözümü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, burada aynı işlevsel biçimin sermaye birikimi açısından daha sonra nasıl ve niçin işlevsel olmayan bir kurum haline geldiğini açıklamak durumundayız (9). Bu ise, birikim rejiminin mekansal kapsamını ya da mekanla ilişkili yönünü araştırmaktır. Bu çerçevede şu sorular sorulabilir:

- Bu mekansal biçimler krizlerin ortaya çıkmasına veya çözümlenmesine katkı koymakta mıdır?
- Örneğin sermaye birikimi sürecinde bir kriz yaşanmayıp ancak mekanın üretiminde bir kriz yaşanıyor olduğunda ne olmaktadır?
- Bu aynı zamanda birikim rejiminin krizi midir?
- Sermaye birikim süreçlerinin mekansal kapsamı nedir?

Çok açıktır ki, kentsel mekana yalnızca olayların geçtiği yer olarak yaklaşan görüşler, mekansal kapsamı olmayan bir söylemle ortaya çıkardıkları nitelikleri, mekanda yeniden keşfetmeye çalışacaklardır. Bu yüzden, bu görüşün en iyi durumda varabileceği yer, üretim birimlerinin yer seçimi kararlarının araştırılması olacaktır. Ancak, 'olayların geçtiği yer / çıkarların yöneldiği şey diyalektiği', mekanın, toplumsal ilişkilerinin topyekun yeniden üretimindeki önemli ve can alıcı rolünü varsaymaktadır. Diğer yandan, her toplumsal etkinliğin varolabilmesi bir mekan gerektirir. Bir başka deyişle her toplumsal etkinliğin mekansal bir bağlamı vardır. Kentsel mekana ilişkin tartışmada, toplumsal ilişkilerin mekansal bağlamdan bağımsız kavramsallaştırılmasının yarattığı kuramsal sorunları aşma sorunu ile karşı karşıyayız. Bunların yanısıra,

9. Türkiye'de kat mülkiyetinin ortaya çıkışı ve gelişini üzerine kapsamlı bir çalışma olarak Balamir'e (1975, 1992) bakınız.

sözü edilen diyalektik ilişkide, yapısal çerçeve ile davranışsal birimlerin/aktörlerin etkinlikleri (yapısal çerçeve düzeyinde tanımlanmış olsa bile) arasında sürekli ve bitmek tükenmek bilmeyen bir etkileşim vardır. Yapısal olarak sınırlanmış alternatifler arasında davranışsal birimlerin eylemlerinin mekansal sonuçları ve bu şekilde ortaya çıkan süreçler, yeni yapısal bütünlüklerin ortaya çıkışını hazırlarlar. Ancak, iradi ögeler bu sınırlar içinde mekansal sonuçları belirler. Özellikle kriz koşullarında bu belirleme doğrudan ve başat hale gelir. Örneğin 1950'li yıllarda İstanbul'un sermayenin 'değer yitimine' (*devalorization*) yol açan etkileri otomatik biçimde ortadan kalkmamıştır. Tersine bu etkiler iradi ögelerin etkin biçimde devreye girişi ile ortadan kaldırılabilmektedir. Ancak, krizin devletin etkin müdahaleleri ile çözülmesi koşulunda bile kriz-öncesi koşullara dönüş sözkonusu değildir.

Bu açıdan, mekanın yeniden üretiminde ortaya çıkan krizin içeriği tarihsel anlamda farklılaşmaları ortaya çıkarır. Örneğin, İstanbul'da 80'li yıllarda 'inşaat' alanındaki sermayenin, büyük gayrimenkul çıkarlar ile işbirliği sonucunda sermayenin gayrimenkul alanındaki spekülasyon girişimleri yakın gelecekte ortaya çıkabilecek bir krizin mekansal niteliklerini belirleyecektir. Bu çerçevede, mekansal gelişmede krizler, sermayenin hareketindeki 'mekansal sınırlamalar sorunu' ile sınırlı olmayacaktır. Bu nedenle, sermaye birikiminde krizler, daha önce görülmemiş biçimde daha çok mekansal bileşenleri içerecektir. Ancak burada krizden çıkışa ilkin 'yapısal bir formül' bulunmamaktadır. Diğer yandan, bu aşamada belli mekansal biçimlere ve dokulara sonu gelmeyen bir işlevsellik atfetmenin kuşkusuz politik açıdan son derece sakıncaları olacaktır. Çünkü bu biçimler, fiziksel özelliklerinin ötesinde toplumun ekonomik ve ekonomik olmayan ilişkilerinin çatışmaları da içeren karşılıklı etkileşimi ile yeniden üretilmektedir. Bu süreçler yoluyla, bu biçimler ve dokular belirli ölçüde kalıcılık ve denge kazanırlar. İşte bu da sermaye birikim süreçleri üzerinde kısıtlayıcı etkiler yaratır.

ON THE PROBLEM OF CONTINGENCY IN THE (RE)PRODUCTION OF URBAN SPACE

ABSTRACT

Urban space is socially produced. It is a product of a dialectical relationship between the 'space as a locus of affairs' and the 'focus of agents'. This social production of space is not realized autonomously. Space is structured, restructured, produced, reproduced and transformed by the conscious and unconscious efforts of the agents and by the mediation of all of these. The relationship between structure and agency is a dialectical one. These are (re)determined and (re)defined at different levels of the given social formation.

Despite the conscious activities, mediations and interventions of the agents, the process of (re)production of urban space is to a certain extent open to contingencies. Urban space is (re)produced through complex relations of determination. Thus, any study on urban spatial patterns and state intervention into spatial development cannot be conceived by utilizing a mono-causal and uni-directional mode of reasoning.

In capitalism, the process of creating, reproducing and using space is full of contradictions and tensions between capital and labor, between landed interests and capitalist interests, between landed interests and labor, etc. In social formations characterized by the articulation of non-capitalist modes of production with capitalist mode, we may add the contradictions and tensions pertinent to these articulated modes of productions and conflicts resulting from the confrontation of all of these. But urban space is not (re)produced as direct results of these contradictions, but on the basis of these contradictions.

If a dialectical relationship between structure and the agents is not specified at all levels of analysis, whether it be global, regional or city level, the framework will necessarily lead to functionalism. In addition, a point of view which does not locate the sphere of class struggle, activities of the state, competition (organizational) and conflicts within the frame of analysis will fall into functionalism and in the final moment, will lead to capital-oriented explanations about urban spatial outcomes.

The state's activity on space and its intervention into urban spatial (re)production is structurally limited by the economic level, that is, ensemble of the articulations between productive forces and the relations of production and the mode of accumulation. The state itself as a structure is not a repetition of the economic level but a secondary moment of societal development.

However, the production of space is open to certain contingencies. These emerge because of the complex determinations between structures and the agents in a dialectical manner. Selections among the structurally limited alternatives may produce different consequences. The contingency of outcomes emerges from the necessary articulation of the contradictions defining the determining structure and that of determined structures. This includes disparities, relations of reproduction and non-reproduction, functionalities and dysfunctions. There are some limits to this contingency, that is, disparities between intended actions of the agents on space and the spatial outcomes. Here the vital question is which characteristics are reproduced in spatial reproduction.

Received : 7. 4. 1998

Keywords: Theory of Space Formation, (Re)Production of Space, Contingency, Uneven Development.

Neither the structural aspects of the spatial development, nor the transformative capacity of human action can be neglected. However this transformative capacity depends upon special circumstances. The 'relationship of reproduction or non-reproduction' signifies the role of strategic decision-making among the structurally limited range of alternatives. The contingency of outcomes depends upon the selections made among the structurally possible alternatives, in cases of existence or non-existence of the mediation from the struggling social forces within or outside the state apparatus or both.

At this point the very question is how to locate the strategic role of decision-making processes within the determinations between structures and the agents. In this effort, non-contingent aspects should be distinguished. Otherwise, the framework will lead us to a pluralistic conception of the production of space, conceptualizing the urban space as a sum of individual activities, preferences and choices. At least, the relations of private ownership and possession prevailing on and defining urban land are not contingent. For instance, the contradiction between capitalist interests and landed interests is a source of contingency in public decision-making processes. There are limits of contingency resulting from reproductive or non-reproductive effects of the selection mechanisms.

For us, economic needs and socio-spatial phenomena are not related to each other in a one-to-one correspondance, in accordance with any 'a priori functional necessity'. To defeat this functionalism, it is necessary to distinguish the functional and dysfunctional aspects and elements of this process which has an uneven character.

There always exist differences and deviations between functionalities, intentions and the consequences, between projects and actual world because of:

- the uneven development of capitalism and the resulting uneven organization of capitalist production,
- the fixity of existing spatial structures and the resulting urban problems,
- the selection mechanisms affecting the state's activity in space,
- the class struggle mediating into directly or indirectly the (re)production of space, not only in economic and political terms but also in ideological terms as defining a meaning for urban space,
- the articulation of the social relations of capitalist mode of production with that of descending non-capitalist mode of production, particularly with respect to mode of utilization, creation and reproduction of space.

KAYNAKÇA

- BALAMİR, M. (1975) Kat Mülkiyeti ve Kentleşmemiz, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* (1: 2) 295-318.
- BALAMİR, M. (1992) *Türkiye'de Kentleşme ve Kat Mülkiyeti*, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- CASTELLS, M. (1977) *The Urban Question*, Arnold, London.
- CASTELLS, M. (1978) *City, Class and Power*, The Mac Millan Press, London.
- CASTELLS, M. (1983) *The City and the Grassroots*, Arnold, London.
- CASTELLS, M. (1984) Space and Society: Managing the New Historical Relationship, *Cities in Transformation*, M. P. Smith, ed., Sage Publications, London, 235-260.
- CHASE-DUNN, C. (1984) Urbanization in the World System? New Directions for Research, *Cities in Transformation*, M. P. Smith, ed., Sage Publications, London, 111-120.
- COOKE, P. ed. (1989) *Localities: The Changing Face of Urban Britain*, Unwin Hymen, London.
- DUNCAN, S. S. (1981) Housing policy, the methodology of levels, and urban research: the case of Castells, *International Journal of Urban and Regional Research* (5: 3) 231-253.
- DUNLEAVY, P. (1980) *Urban Political Analysis*, The Macmillan Press Ltd., London and Basingstoke.
- GIDDENS, A. (1984) *The Constitution of Society*, Polity Press, Cambridge.
- GOTTDIENER, M. (1985) *The Social Production of Urban Space*, University of Texas Press, Austin.
- GÜRSEL, Y. (1992) *Mimarlık ve Çevre*, Anahtar Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, J. (1973) *Legitimation Crisis*, Beacon Press, Boston.
- HARVEY, D. (1981) The Urban Process under Capitalism: a Framework for Analysis, *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*, M. Dear, A. Scott, eds., Methuen, Newyork, 91-121.
- HILL, R. C. (1984) Urban Political Economy: Emergence, Consolidation and Development, *Cities in Transformation*, M. P. Smith, ed., Sage Publications, London, 123-137.
- KAFKALAS, G. (1987) State and capital as the agents of spatial integration in the world economy, *Environment and Planning D: Society and Space* (4: 3) 303-318.

- KENTOR, J. (1985) Economic Development and the World Division of Labor', *Urbanization in the World Economy*, M. Timberlake, ed., Academic Press, London, 25-39.
- LEFEBVRE, H. (1973) *The Survival of Capitalism*, Allison and Busby, London.
- MASSEY, D. (1984) *Spatial Division of Labour*, Mac Millan, London.
- O'CONNOR, J. (1973) *The Fiscal Crisis of the State*, St. Martin's Press, New York.
- PAHL, R. E. (1975) *Whose City*, Penguin Books.
- PICKVANCE, C. G. (1985) Spatial Policy as Territorial Politics: The Role of Spatial Coalitions in the Articulation of Spatial Interests and in the Demand for Spatial Policy, *Political Action and Social Identity*, G. Rees, et al, *The Mac Millan Press, Hong Kong*, 117-142.
- PRETECBILLE, E. (1981) Collective Consumption, the State and the Crisis of Capitalist Society, *City, Class and Capital*, M. Harloe and E. Lebas, eds., London, 1-16.
- SASSEN-KOOB, S. (1984) The New Labor Demand in Global Cities, *Cities in Transformation*, M. P. Smith, ed., Sage Publications, London, 139-171.
- SCOTT, J.A. (1988) *Metropolis: Form the Division of Labor to Urban Form*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- SMITH, P. M., JUDD, D. R. (1984) American Cities: The Production of Ideology, *Cities in Transformation*, M. P. SMITH, ed., Sage Publications, London, 173-196.
- WRIGHT, E. O. (1978) *Class, Crisis and the State*, NLB, 1978, London.